

(*Romulus Augustulus*), *de facto* posljednjeg rimskog cara na zapadu. Zapravo, stvarnost je mnogo drugačija, jer se formalno (*de iure*) zadnji legalni zapadnorimski car Julije Nepot (*Julius Nepos*, vladao *de facto* 474. god. – 475. god.) nalazio u prisilnom izgnanstvu na području provincije Dalmacije (konkretnije u Saloni) i u takvom je položaju ostao sve do svoje smrti 480. godine. Odoakar nikad nije ni želio biti rimski car, pa je poslije svrgnuća Romula Augustula poslao carske insignije istočnorimskom vladaru Zenonu (*Flavius Zeno Augustus*) tom prilikom ističući da je dovoljan samo jedan imperator koji će vladati cijelim Rimskim Carstvom. U stvari Odoakar je za sebe tražio samo titulu patricija na zapadu, dok je u isto vrijeme obnašao poziciju *magister militum*, formalno se pokoravajući Zenonu. On se u izvorima još oslovljava kao i kralj Herula (*rex Herulorum*). Sve ove informacije su dobro poznate i opšteprihvaćene u naučnoj historiografiji, pa iz tog razloga zaista ne može biti jasno zašto Zečević pravi ovakvu nepotrebnu pogrešku.

Ipak, kada se na kraju sagledaju svi segmenti ove studije, mora se istaći da ona zaslužuje jako pozitivan sud i visoku prolaznu ocjenu. Bez obzira na sve nedostatke i mane, kojih nije oslobođeno nijedno naučno djelo, autorica Nada Zečević je dala veliki doprinos historiografiji u izučavanju kasnoantičkog perioda, koji će umnogome pomoći njegovom boljem razumijevanju.

EDIN VELETOVAC

**Емина Зечевић, Мраморје.
Стећци у западној Србији, Српско
археолошко друштво, Посебна
издања 3, Београд, 2005, 224 стр.**

Knjiga *Mramorje – stećci u zapadnoj Srbiji* autorice Emine Zečević predstavlja nešto izmijenjenu magistarsku tezu pod nazivom *Stećci u zapadnoj Srbiji* odbranjenu na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1996. godine. Objavljena je 2005. godine u okviru *Posebnih izdanja* Srpskog arheološkog društva. Već u samom predgovoru autorica trasira historiografski i naučni put kojim će se kretati i pokušati predstaviti fenomen pojave stećaka – mramorja zapadne Srbije u kontekstu prostora i vremena u kojem su isti nastajali i razvijali se.

U poglavlju *Istorijat istraživanja* (11–16) autorica se osvrće na literaturu koja obrađuje stećke uz napomenu da je u većini slučajeva u pregledima obuhvaćena samo centralna oblast stećaka, Bosna i Hercegovina, na kojoj se nalazi najveći broj stećaka. Stanje istraženosti u Srbiji prezentira hronološkim slijedom kroz pregled historijata istraživanja ovih spomenika. Za najstarije podatke o stećcima u Srbiji uzimaju se oni S. Obradovića, *Opisanije okružija užičkog*, 1858., M. Milivojevića, *O starim srpskim grobljima*, 1866. i M. Miličevića, *Kneževina Srbija*, 1876. godine. Natpisima sa stećaka bavili su se Lj. Kovačević, *Nekoliko srpskih natpisa i bilježaka*, 1878., Feliks Kanic, *Srbija zemlja i stanovništvo od rimskog doba do kraja XIX veka*, 1885. godine. Te podatke kasnije je dopunio u radu *Aeltere und neuere Grabdenkmalformen im Königreiche Serbien* iz 1889. godine. Opise tri groblja iz Podrinja daju Lj. Klerić i L. Dokić, *O starom groblju iz Podrinja*, 1882. godine. Iste podatke, uz još nekoliko bilješki o stećcima Podrinjskog i Užičkog okruga, daje i P. Kaer, *O stećcima*,

1895/1896. godine. Za teritoriju Srbije vriedi spomenuti i podatke Lj. Mičića u opisi naselja Zlatiborskog okruga gdje se spominju stara *grčka* i *rimska* groblja i Lj. Pavlovića o starinama Užičke Crne Gore i Gornjeg Podrinja. Autorica ističe da je u godinama austrougarske uprave Bosnom i Hercegovinom stećcima posvećena veća pažnja što je rezultat sveopšteg državno – političkog ali i tendencioznog interesa pojedinaca. Za detaljnije i preciznije dokumentovanje stećaka zaslužna je aktivnost stranih i domaćih istraživača angažovanih u Zemaljskom muzeju u Sarajevu od 1888. godine, naročito nakon pokretanja časopisa Glasnik 1889. godine. Za vrijeme upravljanja muzejom K. Hörmanna izrađen je popis stećaka u Bosni i Hercegovini koji je na svjetlo dana iznio broj od 59.500 registrovanih spomenika. Prvih dvadesetak godina XX vijeka, te u periodu između dva svjetska rata, nije bilo velikog interesovanja ni inicijativa za izučavanje stećaka. U periodu poslije Drugog svjetskog rata mijenja se tretman prema ovim spomenicima. Najveću zaslugu za naučni tretman prema ovim spomenicima nakon 1945. godine imaju Zemaljski muzej i Zavod za zaštitu spomenika kulture BiH. Saradnja ovih institucija sa Jugoslovenskim institutom za zaštitu spomenika u Beogradu, republičkim zavodima za zaštitu spomenika iz Beograda, Zagreba, Cetinja i Sarajeva rezultirati će objavom rada Š. Bešliagića, *Stećci, kataloško – topografski pregled*, 1971. godine. Aktivnosti na proučavanju stećaka u Srbiji nakon 1945. godine mogu se svesti na radove M. Ljubinković-Ćorović, kustosa Narodnog muzeja u Beogradu, i objavljene rezultate istraživanja stećaka u zapadnoj i centralnoj Srbiji u radu *Nekropole i grobni belezi*, u: *Arheološki spomenici i nalazišta u Srbiji I i II*, iz 1953. i 1956. godine. Dio natpisa

sa mramorja na području Srbije obradili su R. Stanić, L. Pavlović i G. Tomović u radovima iz 1969., 1970. i 1982/1983. godine. U periodu od 1972. do 1980. godine u nekoliko brojeva časopisa *Arheološki pregled* objavljeni su podaci o mramorju sakupljeni tokom rekognosciranja Podrinja od strane stručnjaka Narodnog muzeja u Šapcu. Na kraju, tu su vrijedni podaci o stećcima Srbije u Arheološkom institutu u Beogradu koji su predočeni u ovom kataloškom pregledu. Podaci o mramorju užičkog kraja nalaze se u arhivi užičkog muzeja, dok je oblast jugozapadne Srbije djelomično istražena a rezultati su objavljeni u *Novopazarskom zborniku i Raškoj baštini*. Također, važno je spomenuti studiju N. Dudića o *Nadgrobnim belezima u Srbiji* iz 1995. godine i rad J. Erdeljan pod nazivom *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici u oblasti Rasa* objavljen 1996. godine.

Oblast zapadne Srbije u srednjem veku (17–20) autorica ne obrađuje parcijalno, kako bi to naslov mogao sugerirati, nego daje integralni prikaz političkih, ekonomskih i kulturnih veza i odnosa u srednjem vijeku na prostoru jugoistočne Evrope posmatrajući paralelno dva politička, ekonomska i kulturna subjekta: srednjovjekovnu Bosnu i Srbiju, dajući sumarni pregled historijskih događaja i procesa uz geneološki redoslijed vladara. Kada su u pitanju nadgrobni spomenici autorica ističe da se spomenici zapadne Srbije ne mogu posmatrati kao izolirana pojava u odnosu na srednjovjekovnu Bosnu, kao i da prirodne i geografske barijere i strateška mjesta treba posmatrati višeznačno, u kontekstu, prije svega, političkih, ali i ekonomskih i kulturnih veza, kao etabliranih modela odnosa koji vladaju u srednjem vijeku.

Osnovni rezultati proučavanja stećaka (21–24) poglavlje je u kojem autorica analizira pojam stećka, prostornu i hronološku

zastupljenost. Pri tome, autorica ne zaboravlja da nas podsjeti na već poznate nazive poput *mramorja* i *stećka*, ali i po jedan primjerak *kamena* i *biljega* koji se koriste kao nazivi za nadgrobnne spomenike iz srednjeg vijeka. Ova groblja, koja su evidentirana kao nekropole stećaka na području zapadne Srbije i u gornjem Podrinju, u narodu se najčešće nazivaju *grčkim grobljima*, i to 24 poznata lokaliteta, ali i *mađarskim grobljima* na desetak lokaliteta. U upotrebi je naziv *rimsko groblje* koji je zabilježen na petnaestak mjesta, dosta rijetko *bogumilsko* na tri mjesta, *tursko* (1), *džinovsko* (2), *svatovsko* (2) i *latinsko* (4). U svim područjima za stećke javljaju se i nazivi *mramorje*, *mramorovi* ili *mramornjača*. Ostali nazivi nekropola sa stećcima vezani su za ostatke crkvenih građevina poznatijih pod nazivom “crkvinā”, “crkvište”, “crkva”, “manastir”. Teritorijalna rasprostranjenost stećaka na prostoru današnje zapadne Srbije može se posmatrati u kulturološkom pogledu kao odnos centra i periferije na kojem su se ukrštali i dodirivali uticaji Bizanta i Zapada. Jasno je da je matični prostor stećaka teritorija Bosne i Hercegovine. Teritorija današnje zapadne Srbije iz obje perspektive, bosanskohercegovačke i srbijanske, može se posmatrati kao periferija kulturnih dešavanja, odnosno eho uticaja fenomena rasprostiranja stećaka. Rasprostranjenost stećaka evidentna je na svim područjima današnjih graničnih opština Srbije sa Bosnom i Hercegovinom, od Bogatića, Šapca, Loznice, Malog Zvornika, Krupnja, Ljubovije, Bajine Bašte, Užica, Čajetine, Priboja, Prijepolja, Sjenice i Tutina, kao i njima susjednim područjima zapadne i jugozapadne Srbije (Osečina, Valjeva, Lajkovca, Ljiga, Kosjerića, Lučana, Arilja, Ivanjice, Nove Varoši, Raške, Novog Pazara). Raspored lokaliteta prema oblastima je manje – više ujednačen,

dok su dvije – tri veće nekropole, sa stotinjak spomenika, evidentirane u oblasti sjeverozapadne Srbije, a najmanji broj mramorova pod imenom stećak zabilježen je u jugozapadnoj Srbiji. Idući ka sjeveru vodeći oblik je *oblik usadnika*, tj. broj ploča i sanduka se povećava idući na jug. Po broju stećaka u prvi plan se ističe donje Podrinje sa Krupnjem kao sjedištem i srednje Polimlje (Prijepolje i okolina), dok je najmanji broj stećaka evidentiran u opštinama jugozapadne Srbije. Prema sistematskim informacijama prikupljenim desetljećima a objavljenim u monografiji Šefika Bešliagića, *Steći – kultura i umjetnost*, iz 1982. godine na 3162 lokaliteta zabilježeno je 69 356 stećaka. U Srbiji je evidentiran 121 lokalitet sa ukupno 2267 primjeraka stećaka. Na osnovu novih podataka može se govoriti o broji od 203 lokaliteta i 4118 stećaka. Okvirno datiranje kreće se od druge polovine XII vijeka do kraja XVI vijeka. Argumenti za ovakvu dataciju su natpisi na stećcima kao i različite faze razvoja oblika. Upravo u poglavlju *O oblicima* (25-52) autorica donosi pregled autora koji su se bavili detaljnije problemom oblika stećaka. Odnosno, uzimajući u obzir činjenicu da je oblik stećaka važna karakteristika po kome se on razlikuju u vizuelnom pogledu, klasifikacija oblika spomenika ovisi i od oblika karakterističnih za određeno područje. Na klasifikaciji stećaka radili su mnogi istraživači, autori i entuzijasti. Vrijedi spomenuti pionire u tom poslu: Đ. Stratimirovića (1891), P. Kaera (1895), F. Kanica (1889) i Ć. Truhelku (1892. i 1942). Sistematsko istraživanje nekropola stećaka rezultirati će i sistematizacijom oblika. Najkompletnijom smatra se podjela A. Benca (1950) i Šefika Bešliagića (1982). Za kontekstualizaciju oblika stećaka na prostoru zapadne Srbije autorica se poslužila osnovnom

podjelom Šefika Bešlagića na šest kategorija. Tih šest kategorija, ploča, sanduk, sljemenak, stub, krstača i amorfni spomenici, javljaju se na prostoru zapadne Srbije te su prihvatljivi i mogući za određene analogije. Stoga, podjela *mramorova* u zapadnoj Srbiji, koji su svrstani među stečke po obliku, obuhvatala bi ove kategorije: ploča, sanduk, sljemenak, usadnik, krstača i amorfni spomenik sa napomenom da je grupisanje spomenika po D. Sergejevskom (1952) na ležeće i stojeće primjenjivo i na primjerke u zapadnoj Srbiji. U 24 općine na 203 lokaliteta u kategoriju ploča moguće je uvrstiti 1384 spomenika, sanduka 430, sljemenaka 276, usadnika 391, krstača 3 i 606 primjeraka amorfni stećaka. Zbir poznatih oblika spomenika iznosi 3090 kojima se još dodaje 1028 spomenika nepoznatog oblika što čini ukupno 4118 evidentiranih spomenika.

U poglavlju *Reljefni ukras* (53-72) E. Zečević oslanja se na sistematizaciju Šefika Bešlagića uz manje autorske izmjene. Problemi sa kojima se istraživači susreću pri ikonografskim analizama motiva jesu problemi tumačenja, klasifikacije i razumijevanja motiva. Fond reljefnih motiva koji je autorica obuhvatala u monografiji podijeljen je u dvanaest grupa sa 39 vrsta, tj. osnovnih motiva i znatno veći broj podvrsta. Prema zajedničkim ili srodnim svojstvima autorica je motive podijelila u grupe u okviru kojih je izdvojila osnovne motive koji su najčešći i najznačajniji, potom ih je kroz varijante stilski obrazložila, analizirala i interpretirala. Izvođeci klasifikaciju na osnovu Bešlagićeve i uzevši u obzir sve okolnosti, motive je klasifikovala na sljedeći način: **1. Bordura** - ivični, okvirni ukras koji ima funkciju podjele prostora. Dijeli se na običnu, cik – cak, tordiranu, spiralnu i povijenu lozicu; **2. Biljni motivi** – posebna grupa koja se dijele na nekoliko osnovnih motiva od kojih su karakteristični i česti stablo,

spiralna, rozeta, grozd u više varijanti; **3. Geometrijski motivi** – zasebna skupina motiva u kojoj dominira krug; **4. Astralni motivi** – u ovu skupinu spadaju kružni vijenac, polumjesec i zvijezda; **5. Krstovi** – grčki, latinski, patrijarhijski, krst na Golgoti, stilizovani, antropomorfni i ostali; **6. Oružje** – mač, štit, luk i strijela, koplje, buzdovan, sjekira; **7. Simboli zanimanja** – srp, čekić, štap; **8. Arhitektonski motivi** – arkada; **9. Ljudske predstave** – glava, ruka, poprsje, figura; **10. Predstave životinja** – jelen, konj, ptica, lav, zmija; **11. Scene** – tj. kombinacija više scena sa naoružanim ratnicima, konjima ili u kompoziciji sa biljnim motivima; **12. Ostali motivi** – su svi motivi koji imaju nejasno značenje i ne pripadaju ni jednoj od navedenih grupa. To su: muzički instrumenti, posuđe, trouglovi na postolju, alatke, krstovi kosih krakova. Na ovaj način autorica je došla do broja od 317 ukrašenih primjeraka stećaka, što je za 140 primjeraka više od podataka kojima je raspolagao Š. Bešlagić u posljednjem popisu uz 15 primjeraka ukrašenih stećaka nepoznatog oblika. Procentualno, svaki 10 stećak bio bi ukrašen, to je 10.26% ukrašenih stećaka na teritoriju zapadne Srbije. Najveći broj ukrasa je na pločama (96), sljemenacima (68) i sanducima (58). Smatra se da veliki broj motiva vodi porijeklo iz starijih vremena i kultura, vezan je za paganska i hrišćanska vjerovanja i kultove.

Natpis je, pored oblika i reljefa, treći bitan element koji spomeniku daje naučno – historijsku vrijednost. Prema zadnjem popisu na stećcima u Srbiji evidentirano je 18 natpisa, tj. natpis se nalazi na 0.8 % spomenika u odnosu na poznati broj stećaka. U poglavlju *Natpisi na stećcima* (73-78), autorica donosi reviziju u odnosu na sav skupljeni materijal i iznosi činjenicu da je broj natpisa 24, uz interpretaciju istih. Međutim, u odnosu na

broj novih evidentiranih spomenika, njih šest, ukupno je 0.77 % stećaka sa natpisom. Specifičnost stećaka sa natpisima nije u malom procentu nego u činjenici da su natpisi zastupljeni na svim osnovnim oblicima stećaka. Bez obzira na malobrojnost natpisa iz njih otkrivamo bogatsvo podataka o statusu pokojnika, društvenim prilikama, običajima i jeziku. Pored uobičajene formule *ase leži*, na osnovu koje je moguće postaviti i hronološke okvire za datiranje stećaka, natpisi na stećcima iz zapadne Srbije pružaju mogućnost za sagledavanje dvostruke uloge pojedinaca u sakralno – profanom prostoru kakva je *kneza Dabiše u monaštvu zvanog Nikolom* čitljiva iz natpisa na ploči iz Brvenika. Bogatstvo sadržaja natpisa ukazuje nam na repertoar upotrebe imena srednjega vijeka među kojima su: Stojan Ivanović, Pripko i Moisa Vilić, Breno Milatović, Obrad Stogina Brajić, Radiša Pripčić unuk Njegoslavov, Boguš, Miloš, Desislava, Nikola, Trša sin Drdilov, Vučeta, Boleslava, Dabiša. Na jednom spomeniku se spominje ime majstora klesara koji je uklesao natpis, dok nije sačuvano ime ni jednog majstora koji je isklesao spomenik. Iz natpisa možemo saznati da se datacija stećaka kreće od XIV do XVII stoljeća, s tim da se za primjerak iz XVII stoljeća uzima krstača sa natpisom iz 1661/2 godine. Da je smrt veliki događaj pokazuje nam repertoar činjenica iz natpisa. Tako se mogu saznati činjenice poput početne formule krsta i upotrebe *ase*, da pokojnik ističe titulu skutonoše i kneza ali i podatak o zamonašenju, te se naziva *rabom božijim* uz formulu *Bog da mu prosti*, uz jedan slučaj gdje se spominju sveti Sv. Kuzma i Damjan, liječnici i vračevi. Zatim, podatke da spomenik podižu sin, sinovac i bratija roda na imanju ili baštini i da se za spomenik upotrebljava naziv *biljeg, kami*, ali i vrlo rijedak naziv za spomenik *bosik*.

Sahranjivanje u srednjem vijeku treba promatrati u kontekstu poimanja smrti i njene manifestacije kroz odnos prema pokojniku i prema tijelu koje ima svoju ulogu na *Posljednjem sudu*. U poglavlju *Sahranjivanje pod stećcima* (79-82) autorica analizira postavljanje stećaka, običaj sahranjivanja i arhitekturu groba, položaj nekropola i spomenika u okviru nekropola. Sve radnje predstavljaju završni čin pokopa i ne zavise više od *volje oporuke* pokojnika, nego vrlo često i od zajednice koja učestvuje u činu sahranjivanja. Autorica smatra da je postavljanje stećaka nad rakom bilo uvjetovano ekonomskim momentom, dok je orijentacija grobova i spomenika uvjetovana putanjom sunca i godišnjim dobima. Pravac u kojem se sahranjuju pokojnici jeste orijentacija po osi zapad – istok, što ima i religiozne konotacije. Veća pomjeranja su uglavnom po osi jugozapad – sjeveroistok te jugoistok – sjeverozapad. Ne izostaju orijentirani u pravcu sjever – jug, a radi se o manjem broju stećaka u okviru cijele nakropole i nalaze se na periferiji. Nekropole stećaka zapadne Srbije nisu detaljno arheološki istražene, osim parcijalnih slučajeva koji donose oskudne podatke. U dva slučaja, na nekropoli u starom Rasu i Slavkoviću, prva je posmatrana i evidentirana kao rijetka pojava, dok su iz druge izuzeti primjerci sljemenaka, izvršena su istraživanja. Na osnovu parcijalnih istraživanja, uz već poznatu situaciju u BiH, autorica donosi određena saznanja o položaju skeleta, npr. skelet ispod sljemenaka u Slavkoviću bio je u ispruženom položaju, na leđima, ruku savijenih i prekrštenih na stomaku, bez priloga. Kada je u pitanju grobna jama moguće je izdvojiti obične jame bez ikakve grobne konstrukcije, uz pretpostavku da su to najstarije, do onih sa drvenim poklopcem u vidu dvoslivnog krova. Primjerak drvenog sanduka sa poklopcem od dasaka evidentiran je na

nekropoli kod Novog Pazara. Nije nepoznata ni sahranjivanje na mjestima iz ranijih perioda koja su već za to služila, poput tumula, što govori o kontekstu svetosti mjesta a ne kontinuiteta. Također, nepoznata nisu ni drvena nadgrobna obilježja. U grupisanju stećaka autorica vidi društveno – ekonomske promjene nastale u zajednici. U konačnici rezultiraju izdvajanju iz zajedničkih grobalja i razvijanju manjih grobalja o čemu govori i status na *plemenitoj, na svojoj baštini*. Pojavu obilježavanja grobova manjim kamenjem usađenim u zemlju, uz analogije u BiH, treba tretirati kao grobove siromašnijih. Prilozi, odnosno nalazi, su nestručno prikupljeni bez konteksta, rijetki su, što je rezultat neistraženosti. Vrijedi spomenuti dva bakarna prstena sa geometrijskim motivima i naroskanu naušnicu iz nekropole Perućac – Mramorje, kao i srebrenu naroskanu naušnicu iz nekropole u Gorjoj Crnici.

U poglavlju *Tehnika izrade stećaka* (83-88) autorica pruža podatke o kamenu, kamenolima, tehnikama obrade i ukrašavanja stećaka. Za izradu stećaka najviše se koristio kamen krečnjačkog porijekla i druge vrste kamena poput tvrdog crvenkastog pješčara, škriljca i brečasta stijena. Jedna od faza u izradi stećaka odvijala se u kamenolomu o čemu svjedoče nedovršeni spomenici dok su ostale faze obrade dovršavane na nekropoli. Za transport do lokaliteta za postavljanje korištene su saonice i oblice, dok je ukrašavanje uglavnom obavljano izvan kamenoloma. Postojanje klesarskih centara je evidentno, s tim da je vjerovatno veći centar, ili klesarska škola, bio u Podrinju uz lokalne majstore i radionice.

U *Kataloško – topografskom pregledu lokaliteta sa stećcima* (89-176) autorica donosi pregled 203 lokaliteta, kratak opis uz informacije o broju, očuvanosti, dimenzijama,

planove, crteže i slike stećaka, te crteže motiva. Na kraju, autorica smatra da je nemoguće spomenike u jugozapadnoj Srbiji posmatrati odvojeno i van konteksta shvatanja tog perioda ali i uticaja Istoka, kao i da se treba pristupiti sistematskom arheološkom istraživanju ovih spomenika čime bi se definiralo i njihovo ime. Odnosno, uzimajući cijeli prostor Srbije u obzir pri proučavanju srednjovjekovnih nadgrobničkih spomenika *oslobodilo bi se fenomena stećak* i svih *misterija* koje su isti doprinijeli u sagledavanju sepulkralne prakse. Na kraju autorica donosi *Zaključak* (177-181), *Crteže spomenika* (187-214), *Skraćenice* (215), *Bibliografiju* (216-222) i *Popis ilustracija* (223).

MIDHAT DIZDAREVIĆ

Емина Зечевић, Накит Новог Брда – из Археолошке збирке позног средњег века | *Jewelry from Novo Brdo – From the Archaeological Collection of the Late Middle Ages*, Народни музеј у Београду, Београд, 2006, 301 str.

Monografija Emine Zečević, *Nakit Novog Brda – iz arheološke zbirke poznog srednjeg veka* Narodnog muzeja u Beogradu, objavljena je 2006. godine u seriji izdanja *Srednji vek Narodnog muzeja u Beogradu* uz potporu Ministarstva kulture Republike Srbije. Monografija je dvojezičnog karaktera, paralelno na srpskom i engleskom jeziku, sadrži 301 stranicu i sastavljena je od sljedećih poglavlja: *Uvod* (9), *Istorijat nalaza* (13), *Tipologija nakita Novog Brda* (27-141), *Katalog nakita iz arheološke zbirke poznog srednjeg veka* (157-237), *Katalog nakita iz drugih muzejskih zbirki* (239-247),